

A y k u t K a n s u

Kemalist “Yeni Düzen” Projesine Direniş (1920-1923)

Türkiye'nin Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak yenilgiyi resmen kabul etmesinin ardından fazla bir süre geçmeden, birbirinden ayrıştırılması kolay olmayan iki sorun ortaya çıktı. Bunlardan bir tanesi, savaşta kazanan ve kaybeden tarafların uluslararası bir konferans sonucu barış koşullarını tartışıp bir antlaşma yapılmasıyla savaş durumuna son verilmesi ise, aynı derecede önemli olan bir diğeri de, bu koşullar yerine geldikten sonra ülke içinde tekrar kurulacak anayasal düzenin hangi kurallara bağlı olacağıydı. Savaşı kaybeden birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de 1918 yılı sonundan başlayarak kurulu anayasal düzenin sorgulandığı bir dönem yaşandı. Bu sorgulama her ülkenin kendi öznel koşulları çerçevesinde değişik biçimlerde yapıldı ve sonuçları her ülkede farklı farklı oldu.⁽¹⁾ Birinci Dünya Savaşı, savaşa katılan ülkelerin anayasal düzenleri üzerindeki etkisini ilk olarak Çarlık Rusyası'nda gösterdi. Savaşın toplum katında gösterdiği olumsuz etkiler sonucu, 1917'de meşruiyetini

yitiren mutlakiyetçi monarşist yönetim, yerini önce yetkisi genişletilmiş bir meclise dayanan ve liberal demokratik eğilimleri olan Kerensky Hükümeti'ne, ondan kısa bir süre sonra da Bolşeviklere terk etti.⁽²⁾ Kurulu anayasal düzenin sarsıldığı benzer olaylar 1918 yılında Almanya'da da yaşandı. Ateşkesin imzalanmasının ardından Kaiser Wilhelm tahtını bırakmaya mecbur kalarak ülkesini terk etti ve Almanya'da imparatorluk devri kapandı. İktidar boşluğunun yaşandığı birkaç yıl içinde Almanya'da komünistler, sosyal demokratlar, liberaller, tutucular ve tepkici milliyetçiler arasında, anayasal düzen konusunda savaş öncesinde başlamış olan tartışmalar, en sonunda 1923 yılında Weimar Anayasası'nın kabulü ile geçici bir süre için karara bağlandı. Fakat 1923 yılı sonrası siyasal gelişmeler gösterdi ki, sağlanmış gözükken bu uzlaşma ve anayasal düzenin liberal demokratik temeller üzerinde yeni baştan inşası çok da sağlam değildi.⁽³⁾ Benzer şekilde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da savaşın

sona ermesiyle birlikte ortadan kayboldu. Savaş öncesinin kurulu anayasal düzeni yerini bir başkasına bıraktı.⁽⁴⁾ İtalya'da da durum pek farklı değildi. Liberal demokratik anayasal düzeni komünistler ve faşistler birbirinden radikal bir şekilde farklı nedenlerle eleştirmekteydiler. Milliyetçi duyguları sömüren Mussolini, savaş-sonrası İtalya'nın yitirilen itibarını koruma gerekçesinin ardına sığınarak, liberal demokratik rejimin anayasal kurumlarını kullandı ve ardından bir darbeyle iktidara ortak oldu. 1922 yılına gelindiğinde Mussolini iktidarı paylaşmıştı ve 'devrim' olarak adlandıracağı faşist yönetimin temellerini atmaya başlamıştı.⁽⁵⁾ 1923 yılında İspanya da, savaş-sonrası kurulu düzenin sarsılan itibarını kötüye kullanan bir generalin –Primo de Rivera'nın– askeri darbesi ile, liberal demokratik olarak adlandırılabilir bir anayasal düzene veda etmişti.⁽⁶⁾

Tüm savaş geçirmiş diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de 1918 sonrasında bir anayasal bunalım yaşandı. Savaşın faturası, kurulu anayasal düzenden hoşnut olmayanlar tarafından görünürde iktidardaki İttihad ve Terakki Cemiyeti yöneticilerine çıkartılırken, aslında fatura 1908 Devrimi ile yeni yeni yerleşmeye başlayan meşruti monarşik rejime –daha doğrusu, liberal demokratik yönetime– çıkartılmak istendi.⁽⁷⁾ 1918 sonrasında kötülünen yalnızca Türkiye'yi 'savaşa sokarak ülkeyi felâkete sürükleyen ve imparatorluğun parçalanmasına sebep olan' İttihad ve Terakki Cemiyeti ile onun liderlik kadrosu olmadı. Hem 1908 Devrimi'nden beri iktidar konumundan uzaklaştırılmış olan Padişahlık kurumu, hem de 1908-öncesi

mutlakiyetçi rejimin temel direği olan yüksek bürokrasinin 1908-sonrası kurulu anayasal düzenden hoşnut olmayan kesimi için savaşın yenilgiyle sonuçlanması, kendi konumları açısından elbette ki değerlendirilmesi gerekli bir fırsattı. Zaten 1908 Devrimi'nin ertesinde gerek, 1909 Nisanındaki karşı-devrim teşebbüsünde –yani, '31 Mart Vakası'nda– gerekse de 1912 Temmuzundaki askeri darbe ile yeni düzeni yıkmaya azmetmiş eski düzen yanlıları, her fırsatta liberal demokratik özgürlüklerin ve meclisin üstünlüğü prensibinin karşısında olduklarını açıkça ilân etmişlerdi. Buna bir de liberal demokratik düzen ve onun koruduğu kişi hak ve özgürlükleri ile bu düzenin sağlamlaştırmaya çalıştığı kapitalist ekonomik düzeni eleştirenler –yani liberal düzeni mutlakiyetçi ve tutucu açıdan değil de radikal ve tepkici açıdan eleştirenler– katılınca, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin çabaları sonucu kurulmaya başlanılmış olan liberal düzenin tüm kurumlarıyla ayakta kalması, 1918 sonrası dönem için neredeyse bir mucize olurdu.

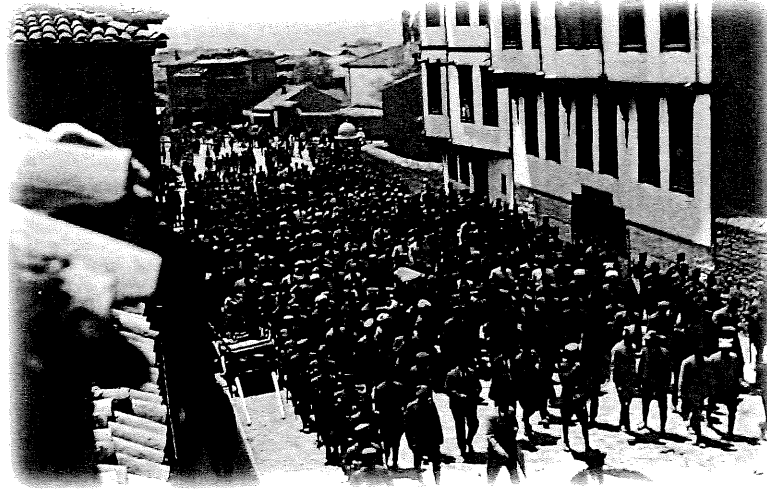
Türkiye'nin öznel koşulları, birbirinden amaçları açısından farklı, ama liberal demokratik siyasal düzen ile bunun ayrılmaz parçası olarak düşünülen kapitalist ekonomik düzeni şiddetle eleştiren bu iki görüşün – yani, tutucu görüş ile tepkici görüşün– Avrupa'da – özellikle Almanya ve İtalya'da– olduğu gibi, liberal düzeni yıkmada işbirliğine girmelerini engelledi. Yani, özgürlükçü anayasal düzeni eski monarşik düzenle ikame etmek isteyen Padişahlık kurumu –ki bunun başına İttihad ve Terakki

Cemiyeti liderlik kadrosuna ve kurulu yeni düzene karşı olan Vahideddin savaşın sona ermesinden kısa bir süre önce, 4 Temmuz 1918'de, geçmişti— ve bu kuruma destek veren eski düzenin yüksek bürokratları ile özgürlükçü düzenle birlikte kapitalist ekonomik düzene köklü bir şekilde karşı çıkan tepkici aydınlar —ki bunların bir kısmı tıpkı Mussolini'nin hayata liberal/kapitalist sosyal ve

ekonomik düzeni sosyalist açıdan eleştirmeye başladığı gibi başlamıştı ve yine Mussolini'nin siyasal hayatının ilk yıllarında olduğu gibi bu aydınlar da 1920'li yıllarda kendilerini 'solcu' hatta 'Bolşevik' olarak tanımlamaktaydı— geçici de olsa ittifak kuramadılar. Tam tersine, bir taraf İstanbul'da işgal güçleriyle ittifak kurarak, Ankara'da bulunan öbür grupla sonuna kadar —yani, Padişahlık kurumunun 1 Kasım 1922'de kaldırılmasına kadar— süren bir siyasal çatışma içine girdiler.

Bu durum, Türkiye'de 1908 sonrası kurulan özgürlükçü anayasal düzenin sürekliliği için savaş verenler açısından bir şans olmasına rağmen, onların da tek bir cephe halinde olamaması nedeniyle, durum oldukça nazikti. İttihad ve Terakki Cemiyeti, Mondros Mütarekesi'nden sonra her ne kadar

4. Fırka komutanı Nazım bey,
verilen görevi zamanında yapamadığı için intihar etti.
Nazım Bey'in cenaze töreni
30 Temmuz 1921

düşman işgaline karşı ülkede bir direniş hareketini, kurulmasına önayak olduğu yeraltı ve üstü kurumları aracılığıyla örgütlediyse de, Talât Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Cavid Bey ve benzeri liderlik kadrosunun yurt dışına kaçmak zorunda kalması nedeniyle, bilfiil 'işin başında' olamadı. Liderlik kadrosundaki en önemli isimler, ne İstanbul'da açılan Meclis-i Mebusan'da, ne de bu meclisin işgal güçleri tarafından kapatılmasından

sonra, Ankara'ya taşınan ve burada 'olağanüstü yetkilerle donatılmış' olarak 'Büyük Millet Meclisi' adıyla açılan mecliste yer alabildi. İkinci derecedeki liderlik kadrosu ise, Ankara'da faaliyet gösteren meclise, meclisin kompozisyonu gözönüne alındığında, tam anlamıyla egemen olamadı. Ama yine de Ankara'daki meclis içinde kendiliğinden gelişen ittifaklarla, 1920 ile 1923 yılları arasında liberal demokratik anayasal düzenin ortadan kaldırılmaması için son derece başarılı bir direniş sergilediler.

Bu direnişte belki de en büyük destek, 1908 Devrimi'yle birlikte ülkede yerleşmiş bulunan 'meclis üstünlüğü' fikriydi. Vatandaşların kendi kaderlerine kendi özgür iradeleri ile karar vermeleri anlamında kullanıldığında, 'hakimiyet-i milliye' fikri ilk defa olarak 1908 yılında

gündeme gelmişti. O zamana kadar mutlakiyetçi bir yönetim altında yaşayan tebaa, 'vatandaş' bile değildi ve kişi temel hak ve özgürlüklerinden yoksundu. 1908 Devrimi için yıllarca mücadele verilirken vazgeçilmez bir hak olarak istenen, hem kişi hak ve özgürlükleriydi, hem de bunları güvence altında tutacak bir yönetim şekliydi. Bu şekil ise, her türlü yasama faaliyetinin bünyesinde yapıldığı, yürütme erkinin de mutlak bir şekilde aynı kurumda denetlendiği parlamenter düzendi.⁽⁸⁾ 1908 Devrimi ile birlikte Türkiye'de meşrulaşmış olan bu anayasal düzenden vazgeçmek mümkün gözüküyordu. Her ne kadar karşıt görüşte olanlar tarafından eleştiriye uğrayıp sorgulansa da, Türkiye'nin seçimle gelmiş bir meclise karşı sorumlu bir yürütme organı ile idare edilmesi fikri, 1918 sonrası dönemde hâlâ üstünlüğünü koruyan bir fikirdi. Egemen ideolojinin son derece önemli bir parçasını oluşturan meclis üstünlüğü prensibi, 1918 sonrası belirsizlik döneminde bile terk edilebilecek ya da savaş koşulları gerekçe gösterilerek geçici de olsa vazgeçilebilecek birşey değildi. Bu nedenle, 1918 yılı sonundan itibaren örgütlenen direniş hareketi, hep vatandaşların ve onların temsilcilerinin katıldığı ve 1920 Nisanında Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin toplanışına kadar sayısı yirmiyi geçen kongreler aracılığıyla yürütülmüştü.⁽⁹⁾ İşgale karşı direnişin en büyük ve güçlü dayanağı yaygın bir temsil mekanizmasına sahip olmasıydı. İstanbul'daki mutlakiyetçi monarşist güçlerin karşı koymasına rağmen, 1919 yılında ülke çapında yeni seçimlerin yapılması ve Meclis-i

Mebusan'ın 1920 yılı başında yine toplanıp çalışmaya başlaması, yine meclis üstünlüğü fikrini destekleyen önemli bir diğer kanıttır.

İşgal koşulları altında çalışan bir sürgün hükümetinin bile halk katında meşru görülebilmesi için, meclis üstünlüğü prensibini kabul etmiş olması, yani hakimiyetin kayıtsız-şartsız millette olması fikrine sahip çıkması gerekmektedir. Yerleşmiş olan yaygın kanaate göre, hakimiyetin kayıtsız-şartsız millette olması, ancak ve ancak hükümetin halkın özgür iradesini yansıtan bir meclisin çoğunluğuna dayanması durumunda gerçekleşebilirdi. Tanımı bu şekilde yapılan hakimiyet-i milliyenin de ancak ve ancak dış müdahalelerden uzak, bağımsız bir devlet çatısı altında gerçekleşebileceği doğal olarak tartışmasız kabul görecektir. Aslında birbirinden ayrı düşünülmesi gereken bu iki anlayış –yani, bir ülkenin bağımsız olması ile bu bağımsız ülkede iktidarın meşruiyetinin meclis üstünlüğüne dayanan bir mekanizma ile sağlanması anlayışları– 1918 sonrası dönemde, özellikle de 1919 Mayısında İzmir ve civarının Yunan orduları tarafından işgali ve 1920 Martında da başkent İstanbul'un doğrudan Müttefik Güçler tarafından kontrol altına alınıp, burada toplantı halinde bulunan Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ile, ister istemez birbirine karıştırılmaya başlandı. Hakimiyet-i milliyenin 'bağımsızlık' – 'national sovereignty' – boyutuyla, 'halkın kendi kendini idare etmesi' – 'popular sovereignty' – boyutu arasındaki önemli anlam farklılığı göz ardı edilmeye başlandı. Kemalistler, hakimiyet-i milliyenin tümüyle ulusal

bağımsızlık boyutuyla –hemen hemen diğer boyutunu gölgede bırakacak ölçüde– ilgilenirken, gerek İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'da, gerekse de Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nde halkın oylarıyla direniş hareketine katılan mebusların çoğunluğu, konunun hem bu boyutuyla, hem de liberal demokratik temsil mekanizmasının korunup güçlendirilmesi boyutuyla ilgilenmekteydi. 1920 ile 1923 arası ve daha sonraki dönemde Kemalistler ile onların karşıtları arasında çıkan tartışmaların büyük çoğunluğu, bir ölçüde her iki anlamı da içeren ve böyle olduğu için de farklı görüşe sahip kimseler tarafından değişik yönlerde çekilebilecek 'hakimiyet-i milliyet' anlayışının muğlaklığından çıkmıştır.⁽¹⁰⁾

Eğer tartışmanın bir boyutu her iki tarafın 'hakimiyet-i milliyet' anlayışlarındaki farklılık ise, bir diğeri de 'olağanüstü koşullar' nedeniyle bu koşulların gerektirdiği anayasal kurumlar anlayışı arasındaki farklılıktır. Halkın özgür iradesiyle oluşturulmuş bir meclise ve bu meclise karşı sorumlu bir yürütme organına dayanan liberal demokratik görüşe sahip olanlara karşı, olağanüstü koşullar nedeniyle işlev görecektir meclisin de olağanüstü bir şekilde oluşturulması ve bu meclisin olağanüstü yetkilerle donatılması fikrine sahip olan Kemalistler arasında çıkan görüş ayrılıkları, 1920 yılı başından itibaren kamuoyu tarafından bilinen bir gerçektir. Kemalistler, İstanbul dışında toplanacak olan meclisin olağanüstü koşulların ürünü olduğunu söyleyerek, bu meclisin normal koşullardaki meclisler gibi olamayacağını, bu yüzden de Ankara'da açılacak olan

meclisin olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclis olması gerektiği görüşünü savunmuşlardı. Bu nedenle, Meclis-i Mebusan 18 Mart 1920'de kapatılınca, Ankara'da toplanacak olan meclis için Heyet-i Temsiliye Reisi olan Atatürk, hem Meclis-i Mebusan üyelerini davet etmiş, hem de her livadan yerel Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti denetiminde yapılacak olan bir seçmeyle beş mebusun gönderilmesini istemişti. İki değişik seçim metodu neticesinde oluşan bu meclis, bu nedenle, ne tam anlamıyla İstanbul'da faaliyetine son verilmiş olan Meclis-i Mebusan'ın sürgündeki devamı sayılabildi, ne de Kemalistlerin varsaymak istedikleri gibi bir kurucu meclis. Yapılan tartışmalardan çıkan sonuç, bu meclisin olağanüstü koşullarda toplanan bir meclis olduğu, bunun halkın özgür iradesini yansıttığı, sürgün hükûmetinin bu meclise karşı sorumlu olduğu, dolayısıyla Türkiye'nin tek meşru hükûmetinin bu olduğu idi.

Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin niteliği üzerindeki tartışmalar yalnızca açılırken yapılmadı. Bu meclisin anayasa hukuku çerçevesindeki yeri yeni seçimlere karar verilen 3 Nisan 1923 tarihine kadar ve hatta yeni seçimler sonucu Ağustos 1923'te oluşan meclis sonrasında bile tartışma konusu olmaya devam etti. Her iki tarafın da bu meclisin olağanüstü koşulların yarattığı olağanüstü yetkilerle donatılmış bir olağanüstü meclis olduğu fikrinde bir uzlaşma sağlamış oldukları görünürde doğru gibi gözükse de, bu uzlaşmanın tam anlamıyla sağlanmamış olduğu, tartışmanın bu meclisin tüm yaşamı boyunca sürüp gitmiş olduğu gerçeği

ile sabittir. Anayasal konular üzerine açılan her tartışma, ister istemez tarafları meclisin niteliği üzerinde bir tartışma yapmaya itmiştir. Büyük Millet Meclisi'ni Meclis-i Mebusan'ın sürgündeki devamı şeklinde görmek isteyen taraf, doğal olarak esas anayasanın Kanun-u Esasi olduğunda ısrarlı davranmış, bu nedenle Ankara'daki sürgün hükümetinin esas itibarıyla bu kurallara bağlı kalması gerektiğini savunmuş, fakat en önemlisi bu sürgün meclisinin aldığı kararların hepsinin geçici olduğu üzerinde ısrarla durmuştur. Kemalistlerin hem anayasal kurumlara, hem de kişi hak ve özgürlüklerine ilişkin yasalar konusunda ileri sürdükleri görüşlere karşı yapılan savunma ve şartlı kabul, hep bu yasaların olağanüstü koşullarda alınmış geçici kararlar olduğu ve savaş hali bitip ülke normal siyasal hayata döndüğünde, bu kararların özellikle kişi hak ve özgürlüklerini kısıtlayan hükümlerinin ortadan kaldırılacağı yönündeydi.

Büyük Millet Meclisi'nin, üyelerinin seçilmesinde takip edilen farklı yöntemler itibarıyla, Meclis-i Mebusan'ın devamı olduğu nasıl tam anlamıyla doğru değilse, bu meclisin de içinde önemli bir parçası bulunduğu anayasal düzen, Kanun-u Esasi'nin çerçevesini çizdiği düzenle aynı değildi. Kanun-u Esasi'de yeri olan meşrutî, yani yürütme işlerinde sorumluluğu olmayan, Padişah ve onun uhdesinde bulunan Makam-ı Mualla-yı Hilâfet'in 1920'de kurulan sürgün hükümetinde yeri yoktu; çünkü bu anayasal makamı işgal eden Vahideddin, en iyimser varsayım ile işgal güçlerinin elinde esirdi –ve dolayısıyla özgür iradesini kullanmaktan

alıkonulmaktaydı. Kötümser bir yorum yapıldığında ise, Vahideddin'in işgal güçleriyle birlik olup, 1908 Devrimi sonrası yerleşmiş olan meşrutî monarşiyi ve bunun çerçevesini oluşturan Kanun-u Esasi'yi zaten yok etmek için eline geçmiş olan fırsattan yararlanarak, onu tümüyle yok etmek istediği iddia edilmekteydi. Bu iki uç yorum arasında Kemalist iktidarın yapmayı tercih ettiği yorum, genellikle birinci şıkka yakın olan yorumdu. Kemalistler, yaygın bir destek sağlamak amacıyla, Büyük Millet Meclisi'nin görevinin esaret altında bulunan Padişah/Halife'yi kurtarmak olduğu iddiasını, 1922 yılı sonuna, yani savaş halinin sona erip savaş sonrası durumun tespit edilmek zorunda kalındığı zamana kadar sürdürdüler. Kemalist iktidar, 'İkinci Grup' olarak adlandırılan tarafın Saltanat'ın ortadan kaldırılması ve bunun doğal sonucu olarak da bir cumhuriyet ilân edilmesi fikrine sahip çıkmadığı gibi, bu konuda tartışma açılmasını dahi uygun görmedi ve Meclis içi engellemelerle, bu önemli anayasal konuyu en son ana –1 Kasım 1922'ye– kadar gündeme getirtmedi.

Padişah/Halife'nin Kanun-u Esasi çerçevesinde kendisine tanınmış olan hakları –ki bu meşrutî monarşik yönetim şeklinde elinden yürütme hakları alınmış ve hemen hemen hiçbir sorumluluğu olmayan törenselle bir makamın elinde olan son derece sınırlı haklardı– Ankara'daki Büyük Millet Meclisi tarafından aynen korunmakla beraber, fiilen Ankara ile İstanbul arasındaki ilişkilerin 'kopuk' olması gerekçesiyle, bu anayasal hükümdar ile gerçek anlamda iktidara sahip ve Meclis'e karşı sorumlu olan

hükümet arasında bir bağ olamayışından dolayı, lâyiğıyla kullanılamayacaktı. Bu nedenle de, Kemalistlerin yaptığı öneriyle, Padişah/Halife'nin bu anayasal konumu geçici bir süre için –yani, savaş sona erip İstanbul ve dolayısıyla Padişahlık makamı esaretten kurtarılıncaya kadar– askıya alınacak, bu makamın elinde bulunan sınırlı yetki ve sorumluluklar, doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi tarafından kullanılacaktı. Bu öneri, niyeti hiçbir şekilde Kanun-u Esasi çerçevesinde 1908 Devrimi'ni ve onun getirdiklerini korumak olmadığı bilinen Vahideddin'in Kanun-u Esasi tarafından kendine sağlanmış olan haklarını korumak amacıyla yapılmamış, tam tersine Ankara'daki sürgün hükümetinin Kanun-u Esasi çerçevesinde çalışan ve kurulu anayasal düzeni bozmayıp onu korumayı kendine görev edinmiş olduğu iddiasını pekiştirmek ve dolayısıyla Ankara'daki meclisin ve hükümetin meşruiyeti konusunda belirebilecek olan şüpheleri uzaklaştırmaya yönelik olarak yapılmıştı. Fakat Kemalistler tarafından bulunan bu çıkış yolu, bir taraftan Ankara Hükümeti'ni meşrulaştırırken, diğer taraftan –hiç de istemeyerek– bu hükümetin geçici olduğu hakkındaki teze destek sağlamaktaydı. Bu nedenle de, Kemalistler açısından bu anayasal soruna hiçbir zaman açık bir cevap verilememiş ve Kemalistler bu yüzden anayasal tartışmalarda tam anlamıyla tutarlı bir yol izleyememişlerdir.

Padişahlık makamı etrafında düğümlenen bu çetrefil konu, Kemalistleri bir çözüm çaresi olarak, Ankara'daki meclisin daha çok bir

'kurucu' meclis olduğu yönünde görüşler belirtmelerine neden olmuş, ancak bu da, sürgün hükümetinin meşruiyetini tam anlamıyla sağlayamayacağı için, istikrarlı bir biçimde sürdürülebilir bir iddia olamamıştır. Fakat daha başından beri meşruiyetlerini hem İttihad ve Terakki liderlik kadrosunun yıkıma sürüklediği vatani düşman işgalinden kurtarmak ve yitirdiği onurunu iade etmek –dolayısıyla İttihatçıları vatana ihanetle suçlamak– hem de 1908 Devrimi'nin ve bu devrimle yerleşen siyasal ve ekonomik düzenin kamuoyunda yaygın kabul görmesi nedeniyle, İttihad ve Terakki Fırkası ile ideolojik bağları koparmamak ve İttihatçıların kuruluşuna önyak oldukları yeraltı Karakol cemiyeti ile Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kayıtsız-şartsız desteğini almak zorunluluğu karşısında kalmakla sağlayan Kemalistler açısından iş oldukça zordu. İttihadçı örgütlerin maddî ve manevî desteğiyle başlamış olan 'millî mücadele' ancak İttihadçıların ve onlara gönül vermiş sivil ve bürokrat kadroların etkin katılımıyla başarıya ulaştırılabildi. En azından bu kadroların açık tepkisine neden olabilecek girişimlerde bulunmamak gerekmekteydi. Bu nedenle olağanüstü şartlar altında Ankara'da toplanan meclisin liberal demokratik yanları ağır basan meşrutî monarşi yerine, kişi hak ve özgürlüklerinin kapsamını daraltarak değiştirmeye yönelik bir anayasal düzen kurma isteğiyle özdeş görülen kurucu meclis fikri üzerinde ısrar etmek Atatürk'ün başında olduğu iktidarın meşruiyet sorununu çözmek yerine daha da derinleştirebilirdi.

Tüm bu bahsi geçen meşruiyet sorununa rağmen, Kemalistler, Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanışının hemen sonrasında meclise sundukları hükümet şekli modeli ile, konumlarını tehlikeye attılar. 24 Nisan'da bakanların seçilmesi ve hükümetin kurulması ile ilgili olarak meclise 'Teşkilât-ı Hükümet Hakkında Teklif' sunan Atatürk, yaptığı konuşmada, meclisin yürütme işini doğrudan kendisinin yapamayacağı noktasından hareketle, içlerinden bir heyeti bu işi yapmaya memur etmesinin, bu heyete de Meclis Reisi'nin –yani, bir gün önce bu makama seçilmiş olan kendisinin– başkanlık yapmasının ve heyete başkanlık yapacak Meclis Reisi'nin meclis adına imza ve her türlü kararı tasdik etme yetkisine sahip ve yürütmeden sorumlu olmasının gerekli olduğunu söyledi.⁽¹¹⁾ Bu heyette görev alacak kimseler 'vekil' adını alacak ve bu heyete 'İcra Vekilleri Heyeti' adı verilecekti. Henüz ortada vekillerin nasıl seçileceğine dair bir kanun olmadığı için, 25 Nisan'da yapılan altı kişilik geçici icra encümeni seçiminde Atatürk'ün aday göstermesini teklif eden Kemalist Refik [Koraltan]'ın önerisi mebuslarca protesto edildi.⁽¹²⁾ Meclis, daha ilk günden başlayarak, yalnızca yasama erkini değil, yürütme erkini de elinde tutmak istediğini böylece göstermiş oluyordu. Daha doğrusu, meclis bu davranışıyla ilk günden başlayarak, Büyük Millet Meclisi'nin meclisin üstünlüğü prensibini ısrarlı bir şekilde savunacağını kamuoyuna ilân etmiş bulunuyordu.

Mazhar Müfid Bey

Meclisin niteliği üzerine ilk tartışma konusu, 1 Mayıs 1920'de gündeme gelen, 'Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun' münasebetiyle çıktı. Bu tartışmada, liberal kanat olarak nitelenebilecek taraf, bu meclisin sürgün meclisi olduğu konusundan hareketle, yasama ve yürütme yetki ve sorumluluklarının eskisi gibi devam etmesi gerektiği görüşünü savundu. 1908 Devrimi'nden beri süregelen anayasal çerçeve gereğince, hükümetin bir 'başvekil' ve onun seçtiği vekillerden oluşan bir kabine eliyle yürütülmesi kuralından vazgeçilmemesi önerildi. Zaten bunun dışında –yani, vekillerin meclis tarafından tek tek seçildiği– bir anayasal düzen yoktu. Böylece kabul görmüş usullere devam edilirse, hem sorumluluğun kimde ve nasıl olacağı hakkında mecliste bir kuşku belirmeyecekti, hem de yürütmenin başı olan kişi çalışma arkadaşlarını kendi sececeği için, kendi içinde uyumlu bir yürütme organı oluşabilecekti.⁽¹³⁾ 'Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun' teklifini bu yönden eleştirenlerin dayanak noktası, 1908 Devrimi'nden beri Türkiye'de yürürlükte olan kuvvetler ayrılığı prensibi ve bu prensibe göre yürüyen parlamenter düzenin, olağanüstü koşullar nedeniyle uygulanamayan yerleri haricinde, tamamiyle uygulanmaya devam edilmesiydi. Onlarca, parlamenter düzen korunması gereken bir idealdi ve kuvvetler ayrılığı, hem parlamenter düzenin, hem de kişi hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekliydi. Kemalistlerce önerildiği şekliyle ise, kuvvetler birliği

prensibi vekilleri kendi işlerinde kişisel sorumluluk altında tutacak, icra vekilleri heyeti de ortak sorumluluk taşıyacaktı; fakat pratikte İcra Vekilleri Heyeti'ne başkanlık eden Meclis Reisi, ortak sorumluluktan masun olacaktı. Çünkü aynı zamanda Meclis Reisi sıfatıyla yasama erkinin de başı olduğu ve bu makama seçimle geldiği için, kuramsal açıdan meclisle ters düşmesi mümkün olmayacaktı. Bu durum yürütmeye yetkisi neredeyse sınırsız, fakat sorumlulukta son derece sınırlı bir iktidar şekline kolaylıkla dönüşebilirdi. Meclisin yetki ve sorumlulukları ve görev süresi ile niteliği üzerindeki tartışmalarda da açıkça ortaya çıktığı gibi, iktidarın meclis denetiminden mümkün olduğu kadar kaçmaya çalıştığı gözlemlenmektedir.

Kemalistlerin her fırsat çıktığında, olağanüstü koşulları gerekçe göstererek, 'kurucu meclis' fikri üzerinde ısrarla durmalarının altında yatan neden, hem 1923 yılına kadar, hem de ondan sonra, ne meclis ve ne de kamuoyunun çoğunluğu tarafından kabul görmeyecek olan bir siyasal ve ekonomik düzenin temellerini atma niyeti idi. Kurucu meclis fikri üzerinde durmak, aynı zamanda 'yeni düzen'

Celal Nuri Bey

Yusuf Kemal Bey

Muhittin Baha Bey

olarak nitelenebilecek bir değişiklik zorunluluğunun gerekçesini de yaratmaktaydı. Bu yüzden, Kemalistler, her fırsat çıktığında, 1918 öncesi düzeni tüm kurumlarıyla birlikte eleştirmekten kaçınmamışlar ve Ankara'daki sürgün meclisinin ve buna dayanan hükümetin yürürlükten kaldırılmamış maddelerine uymakla yükümlü olduğu Kanun-u Esasi'yi yeri geldiğinde 'paçavra' olarak küçümsemekten ve tanımamaktan kendilerini alamamışlardır.

Eski düzen olarak nitelenen 1908 ile 1918 arası döneme ve onun siyasal ve ekonomik düzenine karşı ileri sürülen yeni düzenden tam anlamıyla neyin kastedildiği ise, Atatürk'ün Büyük Millet Meclisi açıldıktan yaklaşık altı ay sonra, 13 Eylül 1920'de, meclise sunduğu 'Halkçılık Programı' adı altındaki yeni düzen ve yeni 'anayasa tasarısı' ile ortaya çıktı. Halkçılık Programı'nın meclise 'Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Layihası' adı altında sunulduğu 18 Eylül 1920'de bu programa gelen tepkilerden ilki ve belki de en önemlisi, bu programın bolşevik programına benzediği idi.⁽⁴⁾ Gerçekten de, kurulacak bir partinin programı mı, işbaşındaki hükümetin programı mı, yoksa kurulması tasarlanan yeni bir düzenin anayasası mı

olduğu tam anlamıyla açık olmayan bu metin, ilk göz atışta ve Türkiye'nin Eylül 1920'deki dış politikasında Sovyet Rusya ile mecburiyetten kaynaklanan sıkı dostluk ve komşuluk ilişkileri de gözönüne alındığında, yüzeysel olarak bolşevik bir halk hükümeti modelini ve o modele uygun kurumsallaşma ve uygulamaları andırmaktaydı. Atatürk ve ona yakın Kemalistlerin –Yunus Nadi [Abalıoğlu], Tevfik Rüşdü [Aras], Besim [Atalay], Hakkı Behiç [Bayiç], Mahmud Esad [Bozkurt], Celâl Nuri [İleri], Mazhar Müfid [Kansu], Muhiddin Baha [Pars] ve Yusuf Kemal [Tengirşenk] gibi mebusların– hiçbirinin hiçbir zaman komünist olmadıklarını ve her fırsatta kendi iktidarlarını, bolşevik iktidardan, dış politikadaki anti-emperyalist vurguya yaptıkları önem dışında, özellikle de ekonomik altyapının yeniden yapılandırılması konusunda, taban tabana zıt fikirlere sahip olduklarını bildiğimizi düşünecek olursak, 'Halkçılık Programı' ve bundan ilham alınarak hazırlanan Kemalist anayasa tasarısının, komünist bir mantıkla hazırlanmasının mümkün olmadığını, ama bu programın liberal demokratik bir siyasal sistem ve kapitalist bir ekonomik sistemin eleştirisi olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir.⁽¹⁵⁾ Bu programın liberal/kapitalist düzene karşı ortaya atılmış radikal tepkici ve milliyetçi bir bakış açısını yansıttığını tartışmadan önce, Kemalistlerin doğrudan doğruya anayasa hukukunu ilgilendiren seçim sistemi, parti sistemi, meclis tasavvuru, yürütmenin niteliği ve devlet başkanlığı gibi konularda ortaya hangi fikirleri attıklarına bakmakta fayda vardır.

Temsili olduğunu iddia eden herhangi bir sistemin temelinde o sisteme uygun bir seçim sisteminin kabul edilmiş olması son derece normal bir durumdur. Eğer anayasal düzende bir meclise yer verilmişse, doğal olarak bu meclisi oluşturacak kimselerin nasıl bir sistemle seçileceğinin açık ve seçik bir biçimde belirlenmiş olması gerekmektedir. Yunus Nadi [Abalıoğlu]'nun başkanlığını yaptığı Kanun-u Esasi Encümeni tarafından 21 Ekim 1920'de meclise sunulan ve 18 Kasım 1920'de görüşülmeye başlanılan anayasa tasarısına göre, seçimlerin meslekî temsil usulüne uygun olarak yapılması önerilmekteydi.⁽¹⁶⁾ Meslekî temsil üzerine ilk yazı, başyazarlığını yine Yunus Nadi [Abalıoğlu]'nun yaptığı ve birçok konuda Atatürk'ün ve 'radikal' Kemalistlerin sözcülüğünü yapan *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinde 14 Ekim 1920'de yayınlandı.⁽¹⁷⁾ Bunu takip eden günlerde, hükümetin yarı-resmî yayın organı *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde de meslekî temsili açıklayan ve savunan yazılar çıktı. 23 Ekim 1920'de "Meslekî Temsil" adlı bir başyazı ile yine birinci sayfada "Meslekî Temsilde İntihab" yazılarının ardından meslekî temsil üzerine değişik tarihlerde *Hâkimiyet-i Milliye*'de yazılar çıkmaya devam etti.⁽¹⁸⁾ Kemalist kampta olup Konya'da yayınlanan *Öğüt* gazetesi de meslekî temsil konusuna sütunlarında yer vermekte ve meslekî temsili savunmaktaydı.⁽¹⁹⁾

Meslekî temsil esasına göre yapılacak seçim, parlamenter düzende yapılan seçimler gibi olmayacaktı. Bu seçimde bireyin seçmenlik vasfını kazanması, vatandaş olması ve kendisine hukuken tanınan özgür iradesiyle

seçme ve seçilme hakkını kullanması –ki bu tüm liberal demokratik rejimlerde uygulanan esastır– şeklinde düşünülmemekteydi. Meslekî temsilde bireyin seçmen olabilmesi için, ya işçi ya serbest meslek sahibi ya da işveren olarak millî ekonomiye –ekonomik üretime– katkıda bulunan biri olması gerekmektedir. Ülke ekonomisine katkısı olmayan işsizlerin ya da herhangi bir mesleğe sahip olmayanların, o ülkenin siyasetinde seçmen dahi olarak söz sahibi olmalarına imkân tanınmamaktaydı. Ancak üretken insanların seçmen olması mümkündür. Mülklü ya da mülksüz sınıftan olsunlar, seçmen olması bu şekilde prensipte kabul edilen kişilerin bireysel olarak oy kullanmaları yine de mümkün değildi. Çeşitli mesleklere ayrılmış olan kimselerin aynı zamanda her meslek için ayrı ayrı oluşturulmuş meslek örgütlerine –lonca, dernek, “corporation” ya da sendikalara– kayıtlı olmaları gerekiyordu. Kişi ancak kendi meslek dalından birine oy verebilir –yani, ancak kendi meslek dalını temsil eden birini meclise gönderebilirdi. Mecliste bu seçim şeklini savunan Mahmud Esad [Bozkurt], bu sistemin uygulanabilmesi için, loncaların ve esnaf teşkilâtlarının yeniden ihya edilmesini şart koşmaktaydı. Bu da, Kemalistlerin tahminlerine göre, birkaç yıl içinde gerçekleştirilebilecek bir şeydi – yani, savaş hali bitip yeni düzene geçildiğinde uygulanabilir bir sistem olma özelliğini kazanıyordu.

Bu şekilde tasavvur edilen seçim sisteminde, dikkati çektiği üzere, kuramsal olarak parti örgütlerinden bahsetmek gerekli değildi. Seçmen

kitlesinin tercihleri, kamuoyunda birbiriyle rekabet halinde olan görüşlerin ve bu görüşlerin doğal olarak değişik partilerce temsil edildiği rekabetçi bir ortamda meclise yansıtılmayacaktı. Yani rekabetçi liberal demokratik ülkelerde olduğu gibi, toplum içindeki değişik ve birbiriyle çatışma halindeki çıkarları derleyip-toparlayan, buna bir çeki-düzen verip siyasal yapıya taşıyan çok-partili bir parti sistemi, işlevsel olmadığı için, buna doğal olarak gereksinim duyulmamaktaydı. Bu durumda ya hiç rekabetçi partileşmeden bahsetmemek ya da yalnızca tek bir partiden söz etmek gerekmektedir. Türkiye’de o zamana kadar parti örgütlerinin ve Batılı anlamda partilerin olmadığını, Türkiye’nin 1908 Devrimi’nden sonra geçirmiş olduğu tecrübeler ve gerçekler hilâfına, iddia eden Kemalistler açısından zaten ortada böyle bir sorun yoktu.

Meslekî temsil prensibi kabul edildiğinde, bu prensibe göre seçilecek mecliste vatandaşların birbirinden farklı ve birbiriyle çatışma içindeki çıkarları ve bu çıkarları temsil eden partiler değil, vatandaşların bağlı buldukları meslekleri temsil eden kurumsal temsilciler bulunacaktı. Meslekî temsil prensibine göre oluşturulacak mecliste, her mesleğin temsil edilmesi ve bu mesleklere ayrılacak sandalyelerin de ülke ekonomisindeki görelî ağırlıklarına göre paylaşılması gerekeceğinden, meclisteki üye sayısının oldukça kabarık olacağı hesaplanmaktaydı. Sayısı tahminen 1000’i aşacak, belki daha da yüksek olacak, bu mebus sayısı sürekli toplanacak bir meclis için fazla kalabalık olacağından, Kemalistlerce Büyük

Millet Meclisi'ne sunulan öneriye göre, meslekî temsil prensibine göre seçilecek mebuslar, bu seçimle oluşan mecliste iki ay gibi kısa bir süre çalıştıktan sonra, kendi aralarından sayıca küçük bir grubu seçerek, iktidarı denetleme ve yasama görevini bu gruba terkederek, kendi seçim çevrelerine döneceklerdi. Yapılan öneriye göre, bir dahaki toplantı yılına kadar meclis içinden seçilen bu küçük grup, iktidarı denetleme görevini üstlenmiş olacaktı.⁽²⁰⁾ Bu yöntem, büyük bir meclisin işlevsel olamayacağı gerekçesiyle önerilmektedir. Bu yöntemle seçmenin iradesi kaçınılmaz olarak meclis içinde bir kere daha kısıtlanmış olacaktır.

Yürütme organı konusuna gelince, Kemalistlerce meclise sunulan teklif, yasama ile yürütmenin birleştirildiği —yani, kuvvetler birliği prensibinin uygulandığı bir sistemin önerildiği— bir görüş çerçevesinde yazılmıştı. Tasarıya göre, Meclis Reisi Heyet-i Vekile'ye başkanlık etmeyecek, ancak Heyet-i Vekile üyeleri, 4 Kasım 1920'de yapılan bir değişiklikle, Meclis Reisi'nin kendi önereceği adaylar arasından seçilecekti. Sonuç olarak, yasama ve yürütme erkine sahip olduğu iddia edilen Meclis, kabine usulünün Kemalistlerce reddedilmesi üzerine, meclisin 2 Mayıs 1920'de kabul ettiği şekilde olduğu gibi, kendi üyeleri arasından birini mutlak çoğunlukla seçemeyecek, ancak Meclis Reisi'nin boş vekillikler için göstereceği adaylardan birini tercih etmek durumunda kalacaktı. Olağanüstü koşullar gerekçe gösterilerek yapılan bu anayasal düzenlemeler arasında dikkati çeken nokta, Heyet-i Vekile'nin yetki ve sorumluluklarının

sınırının çizilmemiş olmasıydı. Atatürk'ün Heyet-i Vekile'nin Salâhiyet ve Vazifesine Dair Kanun Teklifi üzerine, 1 Aralık 1921'de mecliste yaptığı konuşma, kuvvetler birliği ve yürütmenin Kemalistlerce ne anlama geldiği hakkında bize çok açık fikir vermektedir. Atatürk, bu konuşmasında, bir ülkede esas olanın yürütme olduğunu iddia etti. Atatürk'e göre, aslında yasama ile yürütmenin birlikte olmasından —yani, kuvvetler birliği prensibinden— anlaşılması gereken, yasamanın pratikte hiçbir gücünün olmadığı, buna karşılık yürütmenin herşeye egemen olduğu idi. Burada “realpolitik” tartışması yapan Atatürk, kendi görüşünü desteklemek için verdiği tarihsel örneklerle, yapılan tüm anayasalara rağmen yürütmenin gücünün hiçbir yerde ve hiçbir vakit kısıtlanamamış olduğunu, bunun da hayatın gerçeklerine son derece uygun düştüğünü, zaten olması gerekenin de bu olduğunu yoruma gerek kalmayan bir biçimde ortaya koydu.⁽²¹⁾

Devlet başkanlığı konusunda Kemalistler tarafından meclise sunulan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Teklifi'nde açık-seçik bir görüş belirtilmemekteydi. Meclisin saltanatı ve Makam-ı Muallâ-yı Hilâfet'i koruma kararı vermiş olduğundan bahsedilerek, bu kurumların anayasal konumları üzerinde 'şimdilik' kaydıyla bir tartışma açılmamakta, her iki makamın da verili koşullar altında görevlerini yapmaktan alıkonulmuş oldukları için, her iki kuruma 1918 itibarıyla yürürlükte bulunan Kanun-u Esasi çerçevesinde verilmiş olan yetki ve sorumluluklar, Büyük Millet Meclisi'nin manevî bünyesinde toplanmaktaydı. Kısacası, Meclis Reisi,

'geçici' olarak, Padişah ve Halife'ye verilmiş olan yetki ve sorumlulukları vekâleten uhdesine almaktaydı. Saltanat ve Hilafet kurumlarının zaten 'Halkçılık Programı' ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda önerilen kurumlara ve bunların işleyişine aykırı bir yönü bulunmadığı, onun için de tasarlanan yeni düzen açısından vazgeçilmesi mutlaka gerekli olmadığı —kısacası, bu konunun kurulması plânlanan yeni düzen açısından en önemli konuyu teşkil etmediği— için, gereksiz tartışmalarla vakit geçirilmesi doğru değildi. Ayrıca, bu konuyu zamanı gelmedikçe ve gerekmedikçe konuşmanın, Kemalistlerin Saltanat ve Hilâfet'e duygusal bağlarla bağlı tutucu kesimlerle zorlukla kurmuş oldukları ittifakı zedelemekten başka bir işe yaramayacağı açıktı ve bu gerekçeyle konuyu tartışmadan ileri bir tarihe atmaları son derece doğaldı.

Gerek seçim usulü, gerek anayasa ve gerekse de İcra Vekilleri Heyeti'nin görev ve sorumlulukları üzerine, hem Büyük Millet Meclisi'nde, hem de kamuoyunda 1920'den 1923'e kadar yapılan tartışmaların ortaya çıkardığı gibi, Kemalistler, 'kurucu' meclis olduğunu savundukları Büyük Millet Meclisi tarafından yapılmasını arzuladıkları bu anayasal değişikliklerle, yeni bir düzene geçmeyi amaçlamaktaydılar. Bu düzen bizzat Atatürk'ün de 1 Aralık 1921'deki meclis konuşmasında açıkça söylediği gibi, ne liberal demokrasiye, ne de sosyalizme benziyordu: "Fakat ne yapalım ki, demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş. Efendiler; biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz. Çünkü,

biz bize benziyoruz, efendiler!"⁽²²⁾ 2 Aralık 1921 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin tamamı Atatürk'ün bu önemli nutkuna ayrılmıştı. Başyazarlığını İsmail Hakkı [Sevük]'ün yaptığı ve Kastamonu'da yayınlanan Kemalist Açık Söz gazetesi 11 Aralık 1921 tarihli sayısında bu haberi şu başlıkla sundu: "Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri'nin Nutkundan: Meşrutiyet Nazariyesi Çürümüştür." Liberal eğilimli İstanbul gazetesi Vakit ise haberi 11 Aralık 1921'de yorumsuz olarak vermekteydi: "Mustafa Kemâl Paşa'nın Mühim Nutku: Biz Demokrat ve Sosyalist Hükümet Değiliz." Ne Kemalistleri, ne de İttihadçıları tutan monarşist eğilimli Peyam-ı Sabah gazetesinin aynı tarihli sayısında gazetenin başyazarı Ali Kemal Bey, "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na dair Ankara'da cereyan eden müzakereleri hayretle, üzüntüyle, hatta dehşetle" okuduğunu yazmaktaydı.⁽²³⁾

Almanların "sonderweg" olarak adlandırdığı, Avrupa ideoloji tarihinde genellikle 'üçüncü yol' olarak tanımlanan ve ne liberal demokrasiye, ne de sosyalizme benzeyen bu 'üçüncü' seçenek, Ondokuzuncu Yüzyıl sonundan itibaren Avrupa'da gittikçe artan sayıda taraftar bulan "corporatist" düşünce ve onun radikal çeşitlemelerine verilen genel addan başka birşey değildi.⁽²⁴⁾ Ondokuzuncu Yüzyıl'da yetişmiş tutucu sosyal kuramcılardan belki de en önemlisi olan Durkheim'in kavramsallaştırdığı 'dayanışmacı' düşünce ile yakın akrabalığı olan "corporatist" düşünce, toplumun yapısı hakkında liberal kuramla taban

taban zıd önermelerde bulunmaktaydı. Tutucu dünya görüşlerinin hemen hemen hepsinde gözlemlenen organik toplum yapısı fikri, “corporatist” düşüncenin de temelinde yatmaktaydı. Organik toplum yapısı anlayışına göre, bir toplumda insanlar, liberal kuramın varsaydığı gibi, kendi çıkarlarını ön plânda tutan bireyler olarak varolmazlar; tam tersine, birbirlerinin ihtiyaçlarını tamamlayan ve birbirlerine dayanmak zorunda olan, dolayısıyla da çıkarlarının çatıştığı değil, uzlaştığı bir ortamda kendilerini yeniden üretirler. Bu nedenle de, organik anlayışta toplum, liberallerin iddia ettikleri gibi, bireylerin toplamından oluşmamakta, bunun ötesinde ortak amaçları olan ve bireylerin toplamından fazlasını içeren bir yapıyı öngörmektedir. Doğal olarak, bu toplumda kişi hak ve özgürlükleri ön plânda tutulmamakta, tam tersine bireyin topluma –ve tabii bu toplumu birarada tutan devlete– karşı görev ve sorumlulukları önemli olmaktadır.

Hem toplumun organik yapısından –ve dolayısıyla, bireylerin birey olarak varılmayıp, içinde buldukları ve bütünü oluşturan cemaatler içinde varolmalarından– hem de toplum içinde birbirinden farklı işlevleri olan grupların birbirlerinin ihtiyaçlarını karşıladığından ve birbirleriyle rekabet ve çatışma içinde değil, yardımlaşma ve dayanışma içinde olduklarından ötürü, toplum meslekler temelinde örgütlenmeliydi. Çıkarların çatışması değil de uzlaşması önermesiyle işe başlanılmış olduğu için, bu karmaşık toplumun içinde varolan her bireyin toplumsal hayata

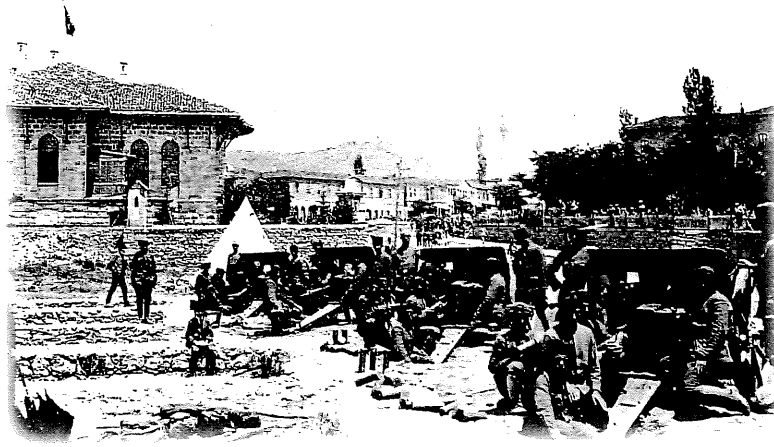
katılabilmesi, ancak ve ancak kendi mesleğiyle ilgili bir örgüte üye olmasıyla mümkündü. Topluma karşı görev ve yükümlülüklerini bu yolla yerine getirebilecek olan birey, kendisine tanınmış olan siyasal haklarını kullanabilmek için, ilk önce topluma yararlı biri olduğunu kanıtlamak zorundaydı. Özel mülkiyet ilişkilerinin temelden sorgulanmadığı bu sistemde birey, ancak topluma ekonomik yönden katkıda bulunduğu takdirde siyasal yaşama katılmaya hak kazanabilirdi. Liberal anlayışa göre birey, birey olduğu için siyasal haklara sahipti; fakat bunun, kapitalizmin egemen olduğu burjuva toplumunda bir anlamı yoktu, çünkü bu hak ve özgürlükler liberal siyasal düzenin klâsik temsil mekanizması aracılığıyla meclise taşınmamakta, ekonomik açıdan topluma yardım eden bireyler burjuvazinin egemenliğini sağlamaktan başka işe yaramayan seçim sistemiyle aldatılmaktaydı.

1928 yılında ölümüne kadar Bordeaux’da Hukuk Fakültesi Dekanlığı yapan ve kitaplarındaki görüşlere, gerek Mahmud Esad [Bozkurt] tarafından Büyük Millet Meclisi’nde, gerekse daha sonraları Ankara ve İstanbul’daki hukuk fakültelerinde kullanılan anayasa hukuku ders kitaplarında yaygın bir şekilde yer verilen ve kendisinden övgüyle bahsedilen Léon Duguit, Yirminci Yüzyıl başındaki anayasa hukukçuları arasında “corporatist” toplum düzenini savunan kimselerin başında gelmekteydi. Liberal hukuk görüşünün temelini oluşturan ‘doğal haklar’ kavramını reddeden Duguit, buna gerekçe olarak, varlığı reddedilemeyecek

iki olgudan bahsetmekteydi – ‘toplumsal dayanışma’ ve bununla birlikte düşünülmesi gereken ‘toplumsal yükümlülükler.’ Organik bir toplumsal düzen çerçevesinde, bir sosyal grubun parçası olan bireylerin o grubun kurallarına uyması gerektiğini savunmaktaydı. Hem yönetenleri hem de yönetilenleri hukuk kurallarına uymaya mecbur bırakan yükümlülüklerin gerçek doğası, ‘toplumsal dayanışma’

kavramında aranmalıydı. ‘Toplumsal dayanışma’ ise, sosyal yapıdaki farklı birimlerin organik olarak birbirlerine bağımlılık durumlarını açıklayan bir kavramdı. Bireyleri bünyesinde toplayan sendika ve meslek örgütlerini, yalnızca bir işçi hareketi olarak görmek hatalıydı. Bu örgütler çok daha fazlasını yapmaktaydı. Bunlar, devrimcilerin söylediği gibi, işçi sınıfını bilinçlendirerek burjuvaziyi yoketmek amacıyla değil, tam tersine işçiler arasında birlik yaratarak toplumsal çatışmaya son veren ve onları uslandıran güçlü bir araçtı. Bu meslek örgütleri yalnızca işçi sınıfını değil toplumdaki tüm sınıfları kapsayan ve onları birbirleriyle uyumlu bir bütün halinde tutan kurumlardı.⁽²⁵⁾ Meslek örgütlerinin işlevini bu şekilde algılayan Duguit, onları aynı zamanda uyumlu toplumun temel öğeleri

*Türkiye Büyük Millet Meclisi
Arkasında Bayram Nedeniyle Tören İçin
Atışa Hazırlanan Toplar
28 Mayıs 1922*

olarak gördüğü için, bu örgüt temsilcilerinin siyasal yaşama katılmaları gereği üzerinde duruyordu. Klâsik seçim sistemleri neticesinde siyasal partilerin aracılığıyla meclise giren milletvekillerinin o toplumun sosyal ve ekonomik yapısı hakkında gerçek bir fikir vermekten ve toplumun gerçek temsilcilerini yansıtmaktan uzak olduğunu iddia eden Duguit, ancak çalışanların oluşturduğu meslek

kuruluşlarının temsilcilerinin mecliste temsil edilmeleriyle o toplumun sosyal yapısının gerçek yüzünün ortaya çıkabileceğini söylemekteydi.⁽²⁶⁾

Durkheim’ın ‘toplumsal dayanışma’ ve modern toplumda işbölümü üzerine düşündükleri de “corporatist” düşünce için önemli dayanaklar oluşturmaktaydı. Durkheim, toplumdaki bireylerin birbirleriyle çıkar çatışması içinde değil de, tam tersine, ortak çıkarları için uyum halinde birarada bulduklarını ve birbirlerinin gereksinimlerini tamamladıkları için bireylerin birbirlerine bağımlı oldukları görüşünü ortaya atmıştı.⁽²⁷⁾

Duguit ile Durkheim’ın oluşmasına hizmet ettikleri “corporatist” görüşün Türk kamuoyunu oluşturan basında 1920 yılında nasıl şekillenip

ifade edildiğini görmek için fazla çaba harcamaya gerek yok.⁽²⁸⁾ “Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’nin, bundan böyle, Halk Hükûmeti olacağını beyan ve ilân” eden Anadolu’da Yeni Gün gazetesi başyazarı Yunus Nadi [Abalıoğlu], Kemalistlerin kafasındaki “corporatist” toplum düşüncesini ve bunun gerekçesiyle birlikte yapılması gereken anayasal düzenlemeleri, başyazarlarından birinde şu şekilde ifade etmişti: “Bizim halkın hayatında partiler yok, muhtelif mesleklerde çalışan insanlar vardır ve bu insanlar birbirleriyle mücadele etmiyorlar, birbirlerini tamamlıyorlar. Rençber ekıyor, marangoz ambarı, çilingir arabayı yapıyor, hamal taşıyor, fırıncı pişiriyor, terzi dikeyor, ilh. Kısası, baştan başa ahenktir ki yaradılıştan kurulmuş gidiyor. Hayatın çerçevesi dışında kimse olamayacağına göre, bütün bu insanları belli ve sayılı mesleklere irca etmek ve seçimleri en âdil nisbetlerle bu esas dahilinde yaparak, hayatı meclise taşımak.”⁽²⁹⁾

Avrupa’daki ile Türkiye’deki “corporatist” düşünce arasında temelde –yani, kuramsal düzeyde– radikal bir fark olmamasına rağmen, Türkiye’nin özgül koşullarından kaynaklanan bir vurgu farkı bulunmaktaydı. Avrupa’daki “corporatism” gelişmiş ve sanayileşmiş kapitalist toplumun tepkici bir eleştirisi iken, Türkiye’deki “corporatist” ideolojinin kurulu siyasal ve ekonomik düzeni eleştirmek için dayandığı gerekçeler Avrupa’dakine tıpatıp uymamaktaydı. İlk olarak, Türkiye’deki “corporatist” eleştirinin temelinde, ‘anti-emperyalizm’ ögesi ağır basmaktaydı. Kapitalizm, doğrudan kapitalizm olduğu için eleştiri konusu

yapılmıyor, kapitalizmin emperyalizm yoluyla dünyaya ve Türkiye’ye verdiği zarar –‘uluslararası sömürü düzeni’– lânetleniyordu. Binaenaleyh, uluslararası boyuttaki kapitalizm kötülenmesi gereken bir düzen olarak sunulurken, ulusal kapitalizm bu kötüleme ve karalamanın dışında bırakılabiliyordu. İkincisi, Kemalistlerin iddia ettikleri gibi, kapitalizm zaten Türkiye’de fazla gelişmiş değildi ve bu yüzden de sınıflar, Avrupa’daki anlamıyla, ayrışamıyordu. Bu da akla, Türkiye’nin, Avrupa’da olduğu gibi, gelişmiş bir kapitalist düzeni kontrol altına alma sorunuyla karşı karşıya olmadığını, gelişmiş ülkelerdeki kapitalizmin kötü etkilerinin daha oluşmadan engellenebileceği bir ortamın varlığını getirmekteydi. Kemalistler açısından, varsaydıkları ‘azgelişmişlik’ durumu, Türkiye’de “corporatist” düzene geçişi kolaylaştıracak güçlü bir gerekçe olarak ileri sürülebilmekteydi. Böylece, anti-emperyalizme yapılan aşırı vurgu ile, Türkiye’nin kapitalist anlamda ‘azgelişmiş’ olduğu tezi, Kemalist ideolojiyi Batı’daki “corporatist” ideolojiden farklılaştırmaktaydı.⁽³⁰⁾

Bu yüzeysel farklılık, Kemalist ideoloji ile 1920’lerdeki adıyla bolşevizm arasındaki yüzeysel benzeşmeyi irdelerken, bize bazı önemli ipuçları sunmaktadır. Türk tarihçiliğinde özellikle 1920 ve 1921 yıllarında Kemalistlerin Devrim-sonrası Rusya ile son derece iyi ilişkiler içinde olması, Türkiye’nin bir dış politika zorunluluğu olarak Sovyet Rusya’ya yanaşması şeklinde yorumlanmıştır.⁽³¹⁾ Kemalistlerin ‘taktik icabı’ ‘bolşevist’ bir söylem tutturmuş oldukları üzerinde fazlaca durulmuş olmasına

rağmen, dikkatten kaçan nokta, daha 1920 yılının başından beri, Kemalist 'halkçılık' ile Rus bolşevizmi arasındaki farkın açık ve seçik bir biçimde vurgulanmış olduğudur. Bu konuyla ilgili gerek Hâkimiyet-i Milliye ile Anadolu'da Yeni Gün gazetelerindeki yazılar ve gerekse Atatürk'ün meclisin açık ve kapalı oturumlarında yaptığı konuşmalar şunu açıkça göstermektedir ki, Kemalistler bolşevizmin siyasal –ve özellikle dış politikaya ilişkin– prensiplerini kabul ettiklerini söylerken, bu ideolojinin ekonomik görüşlerini paylaşmadıklarını ısrarla vurgulamak gereğini duymuşlardır. Kemalistler Batı'ya karşı takınılan anti-emperyalist tutumda Sovyet Rusya ile benzer bir dış politika söylemi içinde olduklarını iddia ederken, doğrudan Türkiye'deki toplumsal yapıyı ilgilendiren mülkiyet ilişkileri konusunda bolşeviklerle benzer yanlarının olmadığını vurgulamışlardır. Bu nedenle, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde 16 Eylül 1920'de çıkan "Rus Bolşevizmi, Türk Komünizmi" ve yine aynı gazetede 12 Ekim 1920'de yayınlanan "İki Komünizm" –ikincisi, 'Anadolu Komünizmi'– adlı yazıları, aynı günlerde Anadolu'da Yeni Gün'de çıkan başka yazılarla birlikte okumakta fayda var. 20 Ekim 1920 tarihli Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde ülke içinde Rusların yaptıkları komünizm propagandasına sedd çekmek amacıyla Atatürk'ün 18 Ekim 1920'de kurdurduğu 'resmî' Türkiye Komünist Fırkası mensuplarından Mahmud Esad [Bozkurt], Türkiye'nin 'korkunç bir kasırganın' –Bolşevizmin– tehdidi altında olduğunu, bolşevizmin Rusya'nın

koşullarına uygun olarak geliştirildiğini, millî kolektivizmi Türk milletini birleştirecek yol olarak gördüğünü, komünizmi ise, Türkiye açısından, bu uyumlu düzeni yaratacak bir araçtan başka birşey olarak görmediğini söylemekteydi. Mahmud Esad [Bozkurt]'a göre, komünizm Türkler için bir ideal değildi; ideal 'Altın Elma' idi.⁽³²⁾

"Corporatist" görüşe karşı en kapsamlı, tutarlı ve kararlı muhalefet, Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı günden itibaren, daha sonra 'İkinci Grup' olarak adlandırılacak olan mebuslardan geldi.⁽³³⁾ Bu mebuslardan anayasal konularda açılan hemen hemen her tartışmada görüş bildiren ve kesin bir tavırla kişi hak ve özgürlüklerini potansiyel olsa dahi kısıtlamaya, vatandaşın siyasete özgür iradesiyle katılımını engellemeye yönelik tüm anti-liberal projelere kesin bir tavırla her zaman karşı çıkanlar şunlardı: Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey, İzmit Mebusu Sırrı [Bellioglu], Karesi Mebusu Hasan Basri [Çantay], İzmit Mebusu Hamdi Namık [Gör], Erzurum Mebusu Hüseyin Avni [Ulaş], İzmit Mebusu Halil İbrahim [Gürsoy], Karahisar-ı Sahib Mebusu Mehmed Şükrü [Koç], Mersin Mebusu Salâhaddin [Köseoglu], Kırşehir Mebusu Müfid [Kurutduoglu], Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve Sinop Mebusu Hakkı Hami [Ulukan]. Her tartışmada olmasa da bazı önemli tartışmalarda fikirlerini açıklayan diğer mebuslar ise, Batum Mebusu Ali Rıza [Acara], Sivas Mebusu Mustafa Taki [Doğruyol], Trabzon Mebusu Hafız Mehmed [Engin], Bitlis Mebusu Yusuf Ziya [Koçoğlu], Karahisar-ı

Şarki Mebusu Mehmed Mesud [Benli], Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali [Öğütçü], Antalya Mebusu Halil İbrahim [Özkaya] ve Amasya Mebusu Ömer Lütfi [Yasan] idi. Adı geçen mebusların çoğunluğu Türkiye'nin o dönemde ekonomik anlamda gelişmiş olan Erzurum, İzmit, Afyon, Mersin, Trabzon gibi bölgelerinden gelmekteydi. Diğer bir özellikleri de, Kemalist kontrol mekanizmaları dışında yapılan seçimlerle –1919 seçimleriyle Meclis-i Mebusan'a seçilme ya da İttihadcıların güçlü olduğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri aracılığıyla seçilme gibi– Büyük Millet Meclisi'ne katılmış olmalarıydı. Özellikle Trabzon'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanı ve **İstikbal** gazetesi sahibi Barutçuzade Ahmed Efendi'nin ne kadar güçlü olduğunu ve Kemalist kontrol altına girmeyi tüm bu dönem boyunca ne kadar ısrarlı bir biçimde reddettiğini –benzer şekilde, Erzurum'un da Kemalist kontrole örgütlü bir biçimde direndiğini– düşünecek olursak, bu mebusların mecliste salt kendi görüşlerini yansıtmadıklarını, direnişin meclis içindeki temsilcileri olduğunu kabul etmemiz gerekecektir.⁽³⁴⁾

Bu mebusların, kendi aralarında bazı ufak-tefek görüş farklılıkları olmakla birlikte, ısrarla üzerinde durdukları nokta, 'hakimiyet-i milliyenin kayıtsız-sartsız millette olması' fikriydi. 'Hâkimiyet-i milliyet' hakkındaki görüşleri, yukarıda da değinildiği gibi, doğrudan 1789 Fransız Devrimi ile şekillenen ve onunla birlikte siyasal kuramda egemen bir konuma kavuşan kişi hak ve özgürlükleri ve bu özgürlükler arasında

da vatandaşın kendi iradesi ile siyasal yaşama –yani, yönetime– katılması konularında odaklanıyordu. Yani 'hakimiyet-i milliyet' konusunda liberal ya da liberal demokratik denilebilecek bir yorumu tercih ediyorlardı. Bu yoruma göre, siyasal yapının temelini teşkil eden meclis, tüm vatandaşların özgür iradelerini kullanabilecekleri bir katılımı –yani, serbest ve rekabetçi bir seçimle– oluşturulmalı ve dolayısıyla, vatandaşların siyasal, ekonomik ve sosyal tercihlerini olabildiğince eksiksiz yansıtan bir kurum olmalıydı. İktidar da bu meclis içinden çıkan ve yalnız ve yalnız ona karşı sorumlu olan bir model çerçevesinde oluşturulmalıydı. Somuta indirildiğinde, bu görüş klâsik anlamda liberal bir siyasal yapıya işaret ediyor, bir parti tarafından ya da birkaç partinin koalisyonu neticesinde oluşturulacak ve mutlaka meclis çoğunluğuna dayanacak bir kabine hükümetini yürütme erkinin meşru organı olarak kabul ediyordu. Bu ise, 1908 Devrimi ile Türkiye'de yerleştirilmeye çalışılan siyasal ilkelere çok benzeyen bir görüşün, savaşın beraberinde getirdiği olağanüstü koşullara rağmen, 1920 yılından itibaren Büyük Millet Meclisi'nde yeniden gündeme getirilmesinden başka bir şey değildi. Zaten bu nedenledir ki, Ankara'da toplanan meclisin Meclis-i Mebusan'ın devamı niteliğinde olduğu ve 1909 ve daha sonraki yıllarda yapılan değişikliklerle liberal demokratik yönde gelişme gösteren Kanun-u Esasi çerçevesinde çalışması gerektiği yönünde görüş bildiriyorlardı.

'Hâkimiyet-i millîye' bu şekilde yorumlandığında –yani, amaç vatandaşların bireysel çıkar ve düşüncelerinin mümkün olduğunca kısıtlanmadan meclise yansıtılması olduğunda– seçimlerin nisbî temsil esasına göre ve tercihan tek dereceli olarak yapılması istenmekteydi. Bu grubun meslekî temsil sistemine olan itirazı, bunun nisbî temsille bağdaşıp bağdaşmayacağı ve seçmenlerin tüm görüş, çıkar ve isteklerinin bu sistemle meclise yansıtılabilip yansıtılamayacağı konusundaki şüphelerinden kaynaklanıyordu. Meslekî temsile itirazı olan mebusların görüşlerini en kapsamlı şekilde ortaya koyan ve meslekî temsile prensip olarak karşı çıkan Halil İbrahim [Özkaya], Kemalistlerin bu konu hakkında ileri sürdükleri gerekçeleri bir bir reddederek, bu sisteme göre yapılacak seçimlerle, kendi 'hâkimiyet-i millîye' anlayışlarına göre arzulanan sonucun alınamayacağını belirterek, bu konu üzerinde 29 Kasım 1921'de mecliste yaptığı konuşmada görüşlerini şu ana noktalar üzerinde topladı: Birincisi, yürürlükteki seçim sistemiyle de meslekî temsil sistemini savunanların istediği şekilde meclise her meslek ve sınıftan insan zaten girebilmekteydi ("Bendeniz bakıyorum da, şu Meclis'te aramızda Bey, Paşa, Ağa, Hoca, hepsinden bulunduğu nazaran şimdiki kanunun da bunu menetmediğini anlıyorum. Bu usul değiştirilebilir; fakat reddedilmediğini anlıyorum. Çünkü içimizde her sınıftan vardır, zannederim.") İkincisi, vatandaşın şu anda istediği "corporatist" bir yeni düzen değil, savaş koşullarıyla kullanmadığı doğal haklarının kendisine iade edilip garanti

altına alınmasıydı ("Millet en ziyade –halkçılıktan ziyade– hakkını istiyor.") Üçüncü ve belki de en esaslı itiraz, ülkedeki meslek sahiplerinin görevinin mebus çıkarmak değil, kendi uğraş alanlarında kendi kişisel çıkarlarını ilerletmek olduğunu hatırlama gereği idi ("[M]uhtelif mesalik erbabının ihtiyacı bir mebus çıkarmak değildir. Bunların ihtiyacı, mebusluktan ziyade tutmuş oldukları mesleklerinin terakkisidir.") Dördüncüsü, klâsik liberal düşüncede önemli bir yeri olan görüştü. O da, talep edilmeyen hakların insanlara verilmesinin faydasızlığıydı; çünkü o zaman kıymeti bilinmezdi ve çabalar boşa çıkardı. Kısacası, hak verilmez, alınır ("[S]aadet-i halk neye mütevakıf ise onları yapalım. Biz bu işi bitirdikten sonra onlara, "Siz geliniz, yapınız" diyelim. Ne düşünüyor ve ne biliyorsak onu yapalım. Sonra; her kime ve her ne olursa olsun, bir ihtiyaç hissetmeden verilecek olursa heder olur.") Beşinci itiraz, bu seçim sistemiyle meclise yine büyük oranda seçkinlerin gireceği ve gerçek halk iradesinin mecliste yine tecelli edemeyeceği kaygısıydı ("[M]eslek erbabı eğer gelecek ise onların müteneffiz tabakası gelecektir. Yine maksat hasıl olmayacak.") Buna bağlı olarak ileri sürdüğü altıncı itiraz, şimdiki seçkinlerin meclis içindeki tahakkümünden daha değişik –ve belki de daha tehlikeli– bir başka tahakkümün ortaya çıkma olasılığıydı ("Bir memlekette sekiz tane, yahut on tane mebus içinden bir tane de o memleketçe tanınmış münevver tabakanın mebusu gelse, o on kimse ona hürmet eder mi, etmez mi? Ben, kendi nefsimce, onu mantiken tahlil etmediğim halde inanırım. Öyle olduğu halde, o vakit on

tane avukat veyahut bir kısım münevverlerden on kişi oldu; bu defa ne olacak? Tahakküm kaldırılmayacak, değiştirilecektir.”) Yedinci itiraz mebusların kimi temsil ettiğiydi. Eğer hiçbir meslek erbabını –veya sınıfı– temsil etmiyorsa, bir kişinin mecliste işi yok demektir. Halbuki, Halil İbrahim [Özkaya]’nın –ve bu konuda itirazı olan diğer mebusların– liberal temsil anlayışına göre, mebuslar yalnızca kendi mesleklerinin ya da bağlı oldukları sınıfların dar siyasal ve ekonomik çıkarlarını değil, seçtikleri seçim çevrelerinin, hatta memleketin bütününün temsilcileriydiler (“[K]endimce, bir memleketi temsil ediyorum ve bütün sınıfları da temsil ediyorum; ve milletin hakkını ilâ yevm-ül-âhire müdafaa ve muhafaza edeceğim. Ve kim ki bu millete, “Ben senin işini göreceğim” dediği zaman onu vekil tayin ediyor, sınıf tefrik etmiyor, bu kâfidir.”) Kısacası, meslekî temsil usulü, ‘hakimiyet-i milliye’ çerçevesinde düşünüldüğünde, ne siyasal katılımı hâl-i hazırda olduğundan daha fazla yaygınlaştıracak ve ne de seçkinlerin ve iktidarın tahakkümünü azaltacaktı (“Yunus Nadi [Abalıoğlu] Bey buyurdular ki, ‘Yani hükümetin tahakkümü kalkacak, hakimiyet milletin eline verilecektir.’ Millet hükümet teşkil etmeyecek mi? Bir heyet-i vekilesi olmayacak mı? ... Bendenizce eğer maksat hükümetin tahakkümü kaldırılmak isteniliyorsa, tahakküm kalkmayacaktır, değiştirilecektir; bu usul yine tatbik edilmeyecektir.”) Sonuç olarak, kesin bir dille milleti temsil eden sistemin yürürlükteki sistem olduğu, başka bir sistemin ise ‘hakimiyet-i milliye’yi gerçekleştirmeyeceği savunuluyordu (“[M]adem ki şu

Meclis milleti temsil ediyor, o sizin tasavvur ettiğiniz mantıkî şey hiçbir şeyi temsil edemeyecektir.”)³⁵

“Corporatist” düşünceye karşı çıkan mebuslar, meclisin niteliği ve çalışma süresi hakkında da Kemalistlerden çok farklı görüşler ileri sürmekteydi. Kemalistler, Büyük Millet Meclisi’nin açıldığı günden itibaren, meclisin kısa bir dönem çalıştıktan sonra tatile girmesi konusunda her fırsatta değişik gerekçelerle görüş belirtmişler, fakat her defasında, tam tersine, ‘olağanüstü koşullar’ gerekçesiyle, meclisin ısrarlı bir şekilde – toplanmasına hiçbir şekilde ara vermeden, hatta bayram tatili bile yapmadan– çalışması prensibi meclisin çoğunluğu tarafından savunularak kabul edilmiştir. Kemalistlerin anayasa tasarısında yer alan ve meclis açıldıktan sonra kendi içlerinden bazı mebusların seçilerek diğerlerinin memleketlerine geri gönderilmesi fikri de, liberal temsil mekanizmasına ters düşeceği gerekçesiyle reddedilmiştir. 1923 yılına gelindiğinde, Kemalistlerin meclisi bir an önce, yapılmasına karar alınan seçimler gerekçe göstermek suretiyle, kapatarak, eleştiri konusu olan Lausanne müzakerelerinin meclis-içi tartışmadan uzak tutma isteğine karşı epeyce direnilmiş ve ancak özverili bir direniş sonunda yenilgi kabul edilmiştir.

Mebusların anayasal konulardaki liberal tutumları, onları özgürlüklerin kısıtlanması niyetlerine prensip olarak karşı koymaya itmiştir. Liberal sistemlerdeki olmazsa olmaz haklardan başta geleni, kişi hak ve özgürlükleri konusunda mebuslar çok ısrarlı olup, örneğin haberleşmede

sansürün kaldırılmasında etkin olmuşlar, her zaman, fikirlere şiddetle değil, ikna yoluyla karşı çıkmanın uzun vadede en iyi ve verimli yol olduğunu savunarak, kişilerin ifade özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik çabalar aleyhinde direnmişler, basın özgürlüğünün garanti alınması için çok uğraşmışlar ve –Zonguldak ve çevresindeki kömür madenlerinde çalışan işçilerin örgütlenmeleriyle ilgili Kemalist yasa teklifi münasebetiyle olduğu gibi– kişilerin çıkarlarını topluca savunmalarına olanak sağlayacak örgütlenmeden, yani sendika kurulmasından yana olmuşlar ve bu nedenle önerilen devlet eliyle zorunlu “corporationlar” kurulması projesine itiraz etmişlerdir.⁽³⁶⁾

Türkiye’de olması gereken parti sistemi konusunda da, Kemalistlerin tek parti sistemine ısrarlı bir şekilde karşı çıkan mebuslar, partilerin liberal demokratik siyasal sistemin doğal olarak ayrılmaz parçası olduğu fikrini ileri sürmüşlerdir. Kemalistlerin, hem Türkiye’nin yakın tarihte başına gelen felâketlerin sorumlusunun 1908 sonrası dönemdeki particilik olduğu, hem de Türkiye’de parti olmadığı gibi dile getirdikleri birbiriyle çelişkili iddiaları kesinlikle reddeden mebuslar, Kemalistlerin bir yandan

Ankara’da
Zafer Dolayısıyla Tören

particiliği kötülerken, diğer yandan Büyük Millet Meclisi içinde disiplinli bir tek-partileşmeye yol açacağından kuşku duyulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu –ya da kısa adıyla, ‘Birinci Grup’– oluşturma teşebbüsüne sert tepki göstermişlerdir.⁽³⁷⁾ Ülke içinde değişik görüş ve çıkarlar olduğu müddetçe değişik partilerin de olması gerektiği fikrine –ya da başka bir deyişle, farklı sınıfların birbiriyle uzlaşmaz çıkarlarını mecliste savunacak değişik partilerin olması gerektiği görüşüne– karşı Kemalistler, kolayca kabul edilebilir bir yanıt verememişler, tek parti gerekçesini, hep Türkiye’de sınıfların –ekonomik geri kalmışlık nedeniyle– henüz oluşmadığı iddiasıyla gündemde tutmaya çalışmışlardır. Bu çaba özellikle 1922 yılı sonu ile 1923 yılı başlarında –yani, genel seçimlerin yenilenmesinin daha fazla ertelenmesinin mümkün olmadığı bir dönemde– Atatürk’ün yurt çapında yaptığı propaganda gezilerindeki konuşmalarında ve Ziya Gökalp’in tek parti sistemini meşrulaştırmaya yönelik gazete yazılarında açıkça gözükmektedir.⁽³⁸⁾

İktidarın oluşumuna ve iktidarla muhalefet arasındaki anayasal ilişkileri düzenleyen yasalar konusunda –ki bunların en önemlileri 20

Ocak 1921'de 'Teşkilât-ı Esasiye Kanunu' adıyla çıkarılan anayasa ile, 8 Temmuz 1922'de yasalaşan 'İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına dair Kanun' idi— mebuslar, mutlakiyetçiliğe yolaçabilecek en ufak ve önemsiz görülebilecek bir ayrıntıda bile son derece duyarlı olmuşlardır. Teşkilât-ı Esasiye Kanun Teklifi'nin Kemalist iktidar tarafından meclise sunulan ve "corporatist" özellikler taşıyan ilk şekli reddedilip, özellikle meclisin hükûmete karşı daha güçlü bir konuma getirilmesi istendiğinde, Atatürk, bu şartlarda hükûmette kalamayacağını söyleyerek istifa etme tehdidinde bulunmuş, 'Heyet-i Vekile'nin Vazife ve Mesuliyeti'ne dair Kanun' teklifi iade edildiği komisyonda tamamen liberal demokratik prensiplere göre—yani, güçler ayrılığı ilkesi doğrultusunda— hazırlanıp, 24 Kasım 1921'de görüşülmeye başlandığında ise, Kemalistlerin ve özellikle de Atatürk'ün şiddetli muhalefeti ile karşılaşmıştır.⁽³⁹⁾ Uzun tartışmalar sonucunda orta

yol aranarak güçler birliği prensibine göre, fakat meclisin üstünlüğü korunarak, anayasa kabul edilmiştir.⁽⁴⁰⁾ İlk çıkarılan 'Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına dair Kanun', yürütmeye karşı yasama organına daha fazla hak verdiği ve yürütmenin isteği aleyhinde vekil seçimine olanak tanıdığı için, Atatürk tarafından istenmeyen Tokat Mebusu Nazım [Resmor/Öztelli]'nin Dahiliye Vekilliği'ne 4 Eylül 1920'de seçilmesiyle yaşanan anayasal bunalım, sonunda Kemalist doğrultuda değiştirilmiş, ancak sorun çözülmemiştir. 1921 Aralığında da soruna çözüm bulunamamıştır. Sorun, meclisin yetki ve sorumluluklarını kullanabildiği ilk fırsatta tekrar gündeme getirilerek, yasa tekrar eski haline getirilmiş ve neden olduğu hükûmet bunalımı sonucunda, Kemalist hükûmet iktidardan düşerek, yerini meclisin güvenine mazhar olan Rauf [Orbay] Hükûmeti'ne terk etmiştir.⁽⁴¹⁾

Notlar

(1) Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa toplumlarının içine düştüğü siyasal ve ekonomik bunalım ve bu bunalımdan etkilenen ülkelerden Fransa, Almanya ve İtalya'daki durumun genel ve kapsamlı bir çözümlemesi için bkz. Charles S. Maier, *Recasting Bourgeois Europe: Stabilization in France, Germany, and Italy in the Decade after World War I*, (Princeton: Princeton University Press, 1975).

(2) Rus Devrimi'nin bu evresi ile ilgili kapsamlı bir kaynak için bkz. Edward Hallett Carr, *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, 1, (Harmondsworth: Penguin Books, 1966).

(3) Alman İmparatorluğu'nun çöküşü ve Weimar Cumhuriyeti'nin kuruluşu arasındaki olaylar hakkında genel bir kaynak için bkz. Gordon Alexander Craig, *Germany, 1866-1945*, (New York: Oxford University Press, 1978), s. 396-568. Hitler'i iktidara getiren bu tarihsel gelişmeler hakkında yazılmış klâsik bir kaynak için bkz. Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship: The Origins, Structure and Consequences of National Socialism*, [çeviren: Jean Steinberg], (Harmondsworth: Penguin Books, 1973 [1971]).

(4) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun son günleri ile yeni Avusturya devletini anlatan şu temel başvuru kaynaklarına bakılabilir: Charles A. Gulick, *Austria from Habsburg to Hitler*, 2 cilt, (Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1948); Robert A. Kann, *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy*, 2, (New York: Octagon Books, 1983 [1950]), s. 228-285 ve Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire, 1526-1918*, (Berkeley, Los Angeles ve Londra: University of California Press, 1974), s. 468-520. Ayrıca bkz. Francis Ludwig Carsten, *The First Austrian Republic, 1918-1938: A Study based on British and Austrian Documents*, (Aldershot: Gower Publishing Co. Ltd., 1986).

(5) İtalya'daki savaş sonrası durumu bizzat yaşayıp, Mussolini'nin kurduğu rejime direnen bir akademisyen olan Salvemini'nin Amerika Birleşik Devletleri'nde

sürgünde iken yazıp hayattayken yayımla(ya)madığı şu kaynak, bu dönemde İtalya'da yaşanan bunalımı çok canlı bir şekilde gözler önüne sermektedir: Gaetano Salvemini, *The Origins of Fascism in Italy*, [çeviren: Roberto Vivarelli], (New York, Evanston, San Francisco ve Londra: Harper Torchbooks, 1973). Corporatist İtalyan devletinin özellikleri için bkz. Francesco Luigi Ferrari, *Le Régime Fasciste Italien*, (Paris: Édition Spes, 1928).

(6) İspanya'da 1919-1923 yılları arasında yaşanan savaş sonrası bunalımı, nedenleriyle birlikte anlatan derli-toplu bir kaynak için bkz. Raymond Carr, *Spain, 1808-1975*, ikinci baskı, (Oxford: Oxford University Press, 1982), s. 473-602. Falange'ın kurucusu General José Antonio Primo de Rivera'nın corporatist görüşleri için bkz. Charles F. Delzell (Derleyen), *Mediterranean Fascism, 1919-1945*, (Londra: The Macmillan Press Ltd., 1970), s. 257-282.

(7) 1908 Devrimi'nin liberal demokratik niteliği üzerinde bir kaynak için bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995).

(8) 1908 Devrimi ile başlayan anayasal hareketin genel bir çerçevesi ile Devrim'in Cumhuriyet dönemi üzerindeki etkilerinin kısa bir değerlendirmesi için bkz. Aykut Kansu, "Dünden Bugüne 1908 Devrimi", *Toplumsal Tarih*, No. 55, (Temmuz 1998), s. 4-11.

(9) Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra toplanan kongrelerle birlikte bu sayı otuzu bulmaktadır. Şimdiye kadar üzerinde fazla durulmamış olan bu kongrelerin, aslında ülkedeki bilinç düzeyinin ne kadar yüksek olduğunu, işgale direnişin sivil -yani, bürokrasi ya da devlet dışı kurumlar yoluyla başladığını ve 1908 Devrimi sonrası vatandaşların kendi kaderlerini ilgilendiren konularda, siyasal açıdan ne kadar duyarlı ve liberal/demokratik katılımı -ve denetimde- ısrarlı olduklarını göstermesi açısından şu kaynağa bkz. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları, 1918-1920*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998) [Bu kitap yazarın *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları, 1918-1920*, (İstanbul: Afa Yayınları, 1992) adlı çalışmasının genişletilmiş şeklidir.] Aynı

konuda araştırıcılara yol gösterecek son derece kapsamlı bir bibliyografya çalışması için bkz. Anadolu ve Rumeli’de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, 5 Cilt, (Ankara: T. B. M. M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1993-1994).

(10) Kemalist hukukçulara fikir babalığı yapan Duguit’nin ‘hakimiyet-i milliyel’ anlayışının da ‘national sovereignty’ ağrılıklı ve devletin egemenliği üzerine kurulu bir fikir olduğu New York’taki Columbia University’de 1920-1921 Kışında verdiği bir dizi konferans metninden açıkça anlaşılmaktadır. Duguit’nin bu konuda ve kişi hak ve özgürlüklerinin ancak devlet egemenliğini tehlikeye düşürmeyecek Şekilde düzenlenmesi gerektiği üzerine görüşleri için bkz. Lon Duguit, Souverainet et Libert, (Paris: Librairie Flix Alcan, 1922).

(11) I/1/3, 24 Nisan 1920, TBMM Zabıt Ceridesi, 1, s. 31.

(12) I/3/5, 25 Nisan 1920, TBMM Zabıt Ceridesi, 1, s. 59.

(13) I/8/1, 1 Mayıs 1920, TBMM Zabıt Ceridesi, 1, s. 160 ve I/8/2, 1 Mayıs 1920, TBMM Zabıt Ceridesi, 1, s. 171-172.

(14) I/67/3, 18 Eylül 1920, TBMM Zabıt Ceridesi, 4, s. 205.

(15) ‘Halkçılık Programı’ adıyla anılan metnin tamamı ile bu programın kısa bir tanıtımı için bkz. İsmail Arar, Atatürk’n Halkçılık Programı, (İstanbul: Baha Matbaası, 1963). 1923 Seçimleri dolayısıyla, daha resmen kurulmamış olan Halk Fırkası’nın seçim programında ilân edilen ‘umdeler’ incelendiğinde de, siyasal ve ekonomik düzen hakkında hemen hemen aynı görüşlerin tekrar ortaya atıldığını ve Ziya Gökalp’in bu görüşleri korporatist bir mantıkla parti adına resmen savunduğunu görmekteyiz (Ziya Gökalp, Doğru Yol: Hakimiyet-i Milliyel Umdelerinin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri, (Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339 [1923]). Bu konuda ayrıca bkz. İlhan Tekeli ve Gencay Şaylan, ‘Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi’, Toplum ve Bilim, No. 6-7, (Yaz-Güz 1978), s. 65-71.

(16) Komisyonun hazırladığı ‘Teşkilâtı Esasiye Kanun Layışası’ ve ‘Esbab-ı Mucibe’ metni için bkz. I/99/1, 18 Kasım 1920, TBMM Zabıt Ceridesi, 5, s. 413-416.

(17) Muhiddin [Birgen], ‘Mesleki Temsil’, Anadolu’da Yeni Gün, 14 Ekim 1920’den aktaran, Ahmed Nevzad Cerrahlar [Kerim Sadi], Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı, Genişletilmiş Yeni Basım, [Mete Tunçay’ın nszyle], (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), s. 482-483 ve İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “[Kr] Ali İhsan [İloğlu] Bey ve Temsil-i Mesleki Programı”, Reşat Kaynar (Der.), Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, 1923-1938, (İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, 1977) içinde, s. 307-308.

(18) ‘Mesleki Temsil’, Hâkimiyet-i Milliyel, 1 Kasım 1920, s. 1; ‘Mesleki Temsil’, Hâkimiyet-i Milliyel, 7 Kasım 1920, s. 2; ‘Mesleki Temsil’, Hâkimiyet-i Milliyel, 23 Kasım 1920, s. 1; ‘Mesleki Temsil’, Hâkimiyet-i Milliyel, 7 Aralık 1920, s. 2 ve Hüsrev [Gerede], ‘Mesleki Temsil Ne İçin Ekseriyetle Redde Uğradı?’, Hâkimiyet-i Milliyel, 15 Aralık 1920, s. 2.

(19) ‘Temsil Mesleği’, ğt, 21 Ekim 1920 ve ‘Temsil-i Mesleki’de Hukuk-u Amme’ ğt, 16 Kasım 1920’den nakleden, İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “[Kr] Ali İhsan [İloğlu] Bey ve Temsil-i Mesleki Programı”, s. 308-310.

(20) Kanun-u Esasi ve Layiha Encmenlerinden oluşan Encümen-i Mahsus tarafından son Şekli verilip meclis gündemine getirilen Teşkilâtı Esasiye Kanunu Layışası’nın 7. Maddesi bu konuda aynen şunu söylemekteydi: ‘Büyük Millet Meclisi zası, her içtima mebdeinden itibaren iki ay sonra, Büyük Millet Meclisi’ne ait bütün hukuk ve salhiyetleri haiz olmak ve gelecek içtima senesine kadar içtima halini muhafaza etmek üzere içlerinden l-akall intihab devairi adedinin iki misli miktarda zayı haff rey ile tefrik eder.’ (I/99/1, 18 Kasım 1920, TBMM Zabıt Ceridesi, 5, s. 415).

(21) II/120/2, 1 Aralık 1921, TBMM Zabıt Ceridesi, 14, s. 436-443.

(22) II/120/1, 1 Aralık 1921, TBMM Zabıt Ceridesi, 14, s. 428.

(23) Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 4, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), s. 184. Oğlu Zeki Kunalp, Ali Kemal'in anılarını yayınlarken, babasının Kemalist karşıtı olmasının nedeninin, Atatürk'ün ve Ankara'daki hükümetin İttihad ve Terakki ile bağlantılı olduğunu ve bu yüzden benzer politikalar peşinde olduklarını düşündüğünden kaynaklandığını iddia etmektedir (Ali Kemal, *Ömrüm* [yayına hazırlayan: Zeki Kunalp], (İstanbul: İSİS Yayıncılık Ltd., 1985), s. 183-189. Bu gerekçe tartışmalı olsa da, Ali Kemal'in karşıtı olduğu her iki görüşü birleştirerek toptan küçümsemesi ve reddetmesi, yine de anlatmaya çalıştığım durumu göstermesi açısından son derece anlamlıdır.

(24) Bu konuyla ilgili olarak, otuz yıl önce yazılmış olmasına rağmen hâlâ güncelliğini koruyan şu kitaba bkz. Ernst Nolte, *Three Faces of Fascism: Action Française, Italian Fascism, National Socialism*, [çeviren: Leila Vennewitz], (New York: New American Library, 1969). Fransa'da kendilerini milliyetçi 'sosyalist' olarak tanımlayarak bu tip düşüncenin savunusunu yapanlar hakkında yapılmış son derece kapsamlı bir çalışma için bkz. Zeev Sternhell, *Neither Left nor Right: Fascist Ideology in France*, [çeviren David Maisel], (Princeton: Princeton University Press, 1986). Türk Sağ'ında buna benzer eğilimlerin geç İmparatorluk ve erken Cumhuriyet dönemlerini kapsayan bir tarih aralığında hangi şekillerde ortaya çıktığını ve siyasal yelpazedeki gerçek konumunu irdelemeye yönelik şu çalışmaya bkz. Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık*, (İstanbul: Birikim Yayınları, 1998).

(25) William G. Welk, *Fascist Economic Policy: An Analysis of Italy's Economic Experiment*, (New York: Russell & Russell, 1966 [1938]), s. 26.

(26) Ayferi Göze, *Korporatif Devlet: XIX ve XX. Yüzyıllarda Avrupa'da Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1968), s. 64. Göze'nin *Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1980) adlı kitabının "Faşist Devlet Sistemi" bölümünde "corporatist" devlette hukuk anlayışı ile "corporatist" ekonomik ve siyasal yapıların özellikleri hakkında temel bilgiler bulunmaktadır.

(27) Durkheim'in temel görüşlerinin kapsamlı bir özeti ile yazdıklarından seçmeleri içeren şu kaynağa bkz. Anthony Giddens (bir önsözle derleyen), *Emile Durkheim: Selected Writings*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1972). Durkheim'in görüşleri ile bunun Türkiye'de propagandistliğini yapan Ziya Gökalp arasındaki bağlantıları ve Ziya Gökalp'in "corporatism" ve Kemalist ideoloji arasında kurmuş olduğu köprüleri en iyi açıklayan bir çalışma için bkz. Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, [yayına hazırlayanlar: Fusun Üstel ve Sabri Yücesoy], 2. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993).

(28) 1920 öncesi Türkiye'de "corporatist" düşüncenin kısa bir tarihçesi ile Avrupa'daki –özellikle de Fransa'daki– kökenleri ve Ziya Gökalp'in Türk kamuoyunda bu konudaki baskın konumu üzerine bkz. Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim*, No.1, (Bahar 1977), s. 92-123.

(29) Ahmed Nevzat Cerrahlar [Kerim Sadi], *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s. 449.

(30) İlhan Tekeli ve Gencay Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", s. 69.

(31) 1918-1923 arasındaki Türk dış politikasını Rus bolşevizmi ile İngiliz emperyalizmi arasına sıkışmış Ankara'daki sürgün hükümetinin nasıl büyük bir maharetle yürüttüğünün son derece ayrıntılı yeni bir anlatımı için bkz. Bülent Gökay, *A Clash of Empires: Turkey between Russian Bolshevism and British Imperialism, 1918-1923*, (Londra ve New York: I. B. Tauris & Co. Ltd., 1997).

(32) Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 3, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1995), s. 251.

(33) Meclis içinde ortaya çıkan ve tarihimizde 'İkinci Grup' olarak adlandırılan gruplaşma ve bu grupla Kemalistler arasındaki fikir ayrılıkları konusunda –benim değindiğim anayasal sorunlar üzerine– yazılmış şu kitaplara bkz. Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, (Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık, 1984);

İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı, 1920-1923*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1987) ve Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994). Benim 'İkinci Grup' ve buna mensup mebusların savundukları görüşlerin temel dayanak noktaları hakkındaki bakış açım bu üç yazarın bakış açılarından –her birinde değişik nedenlerle de olsa– farklıdır.

(34) Trabzon konusunda bkz. Sabahattin Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1991). Atatürk adına Trabzon'daki İttihadçılarla bizzat uğraşmaya memur edilen Sami Sabit Karaman'ın anıları da bu konuda aydınlatıcıdır (Sami Sabit Karaman, *Trabzon ve Kars Hâtıraları, 1921-1922: İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa*, (İzmit, 1949). Trabzon'daki ve diğer yerlerdeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yapısı hakkında bazı ipuçları için ayrıca bkz. Bayram Sakallı, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi: Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997).

(35) I/105/1, 29 Kasım 1920, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 6, s. 123-124.

(36) Mebus mektuplarının sansürden istisnasına dair öneriler üzerine yapılan görüşmeler için bkz. I/27/1, 4 Temmuz 1920, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 2, s. 164-310; Canik Mebusu Ahmed Nafiz [Özalp] ve kırkbeş arkadaşının mebuslara ait mektupların sansür edilmeye devam edilmesi üzerine Müdafaa-i Milliye ve Dahiliye Vekâletleri hakkında gensoru önergesi için bkz. I/41/1, 31 Temmuz 1920, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 3, s. 11-12; bu nedenle Dahiliye Vekili Hakkı Behiç [Bayiç]'in istifası için bkz. I/42/3, 2 Ağustos 1920, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 3, s. 61-67; Hükûmetin Amasya, Tokat, Çorum, Kırşehir ve Samsun sancaklarındaki haberleşmeye sansür koymak istemesi üzerine açılan tartışma için bkz. I/107/1, 2 Aralık 1920, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 6, s. 178-181. Sendikalarla ilgili olarak, 'Maden Amelesi Hakkında Kanun Lâihası ve İktisat Encümeni Mazbatası' üzerine yapılan tartışma için bkz. II/28/1, 2 Mayıs 1921, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10, s. 197-218; II/28/2, 2 Mayıs 1921, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10, s. 218-224. Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali [Öğütçü] tarafından Kanun-u Ceza'nın 203. Maddesi'ni değiştirme amacıyla meclise sunduğu yasa önerisi hakkında

görüşme için bkz. III/189/1, 8 Şubat 1923, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 27, s. 223-233; III/189/2, 8 Şubat 1923, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 27, s. 233-245; III/190/2, 10 Şubat 1923, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 27, s. 261-277; ve III/191/1, 12 Şubat 1923, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 27, s. 283. Bu yasa tasarısı önerisinin meclise ilk verildiği 18 Nisan 1921'den başlayarak 12 Şubat 1923'te kabul edilmesine kadar geçen süredeki aşamalar için bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, s. 463-482.

(37) Hüseyin Avni [Ulaş]'ın 11 Mayıs 1921 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde bu konuyla ilgili olarak çıkan haber üzerine meclise verdiği taktir ve çıkan tartışma için bkz. II/34/1, 16 Mayıs 1921, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10, s. 296-299.

(38) Atatürk'ün özellikle 30 Ocak 1923'te İzmir'de gazetecilere verdiği demeç ile 7 Şubat 1923'te Balıkesir'de halka hitaben yaptığı konuşmada bu konu son derece belirgindir (Nimet Unan (Derleyen), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 2, (Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1952), s. 81-83 ve 93-99). Ziya Gökalp'in 1922 Kasımı ile 1923 Haziranı arasındaki bu çabası Hâkimiyet-i Milliye, Anadolu'da Yeni Gün ve kendisinin Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin malî desteği ile Diyarbakır'da çıkardığı *Küçük Mecmua* sütunlarında görülebilir. Bu yazıların toplu bir derlemesi için bkz. Ziya Gökalp, *Fırka Nedir?* [derleyen: Enver Behnan Şapolyo], (Zonguldak: Doğu Yayını, 1947).

(39) 'Teşkilâtı Esasiye Kanunu' ile ilgili tartışma için bkz. I/135/1, 20 Ocak 1921, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 7, s. 333-334. 'Heyet-i Vekile'nin Vazife ve Mesuliyeti'ne dair Kanun' ile ilgili olarak bkz. II/116/2, 24 Kasım 1921, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 14, s. 321-334; II/117/1, 26 Kasım 1921, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 14, s. 339-355, II/117/2, 26 Kasım 1921, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 14, s. 355-359; II/118/1, 28 Kasım 1921, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 14, s. 369-375; II/118/2, 28 Kasım 1921, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 14, s. 376-387; II/119/1, 29 Kasım 1921, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 14, s. 394-403; II/119/2, 29 Kasım 1921, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 14, s. 403-414; II/120/1, 1 Aralık 1921, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 14, s. 423-431; II/120/2, 1 Aralık 1921, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 14, s. 432-444. Atatürk'ün şiddetli muhalefeti 1 Aralık 1921'deki birleşimdedir.

(40) Teşkilât-ı Esasiye Kanunu üzerinde kısa, fakat yararlı, bir kaynak için bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 1789-1980*, 3. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), s. 225-289. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu üzerine genel anayasa hukuku kitapları dışında yapılan tek çalışma için bkz. Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1992). Bu kitap aynı zamanda Büyük Millet Meclisi'nde 1920 ile 1923 yılları arasında yapılan anayasa tartışmalarında Kemalistlerin "corporative" bir düzen önerdiklerine değinen, ama bu konum üzerinde görüş belirtmeyen, tek kaynak olma özelliğine de sahiptir.

(41) İcra Vekilleri Heyeti'nin gerek görev ve sorumlulukları ve gerekse vekillerin seçim usulüne dair yapılan tartışmalarla, anayasal konularda yarı-resmî Hakimiyet-i Milliye gazetesinin konumu o anda baskın olan görüşleri yansıtması açısından ilginçtir.

Kemalistlerin 1921 yılı sonlarında bu konuda mecliste yaptığı sert çıkışlar sırasında Mahmud Esad [Bozkurt] gazetede "corporatist" bir düzen savunan dizi yazılar kaleme almıştı ("Yeni Türkiye'nin Davası", *Hâkimiyet-i Milliye*, 7, 9, 10 Ekim 1921; "Yeni Türkiye'nin Manası", *Hâkimiyet-i Milliye*, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16 Kasım 1921 ve "Vekillerin Vazife ve Mesuliyetleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 5, 6, 7, 8, 9 Aralık 1921 (Bu son dizi Millî Egemenlik Makaleler Antolojisi (Ankara: Millî Kütüphane Başkanlığı Yayınları, 1985) adlı derlemede s. 82-100 arasında da basılmıştır). Kemalistlerin güç kaybettiği 1922 yılı ortalarında ise, bu defa liberal demokratik prensipleri savunan bir yazı dizisi çıkmıştır. Dizi, 10 Mayıs ile 14 Ağustos 1922 arasında değişik aralıklarla ondört tefrika halinde yayınlanmış ve doğal olarak liberal görüşleri savunan birinin —Ahmed Ağaoğlu'nun— kaleminden çıkmıştır. Bu yazı dizisi için bkz. Ahmed Ağaoğlu, *İhtilâl mi, İnkılâp mı?*, [derleyen: Samet Ağaoğlu], (Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi, 1942).

